

ROLIGT OCH VIKTIGT – MEN SVÅRT

En sammanställning av RFSU:s enkätundersökning
av lärarutbildares och lärarstudenters behov och önskemål
för kunskapsområdet identitet, sexualitet och relationer.

ROLIGT OCH VIKTIGT – MEN SVÅRT

En sammanställning av RFSU:s enkätundersökning av lärarutbildares och lärarstudenters behov och önskemål för kunskapsområdet identitet, sexualitet och relationer.

Bakgrund och syfte

År 2020 lades ett examensmål till för alla lärarutbildningar om att den som genomgått sin utbildning ska "visa förmåga att kommunicera och reflektera kring frågor som rör identitet, sexualitet och relationer". Examensmålet har sedan 2011 funnits på grundlärarprogrammet med inriktning på årskurs 4–6 men omfattas nu av alla lärarutbildningar, inklusive fritidshem. Förskoleklass omfattas inte.

I Malmö universitets och RFSU:s kartläggning "Kunskapsområdet sexualitet och samlevnad på lärarutbildningarna" om förekomsten av SRHR-frågor (sexuella och reproduktiva rättigheter och hälsa) på lärarutbildningar framkom att genus, normkritik, värdegrund, diskriminering och liknande hade hög förekomst, medan frågor mer direkt kopplade till sexualitet och relationer hade lägre förekomst, eller inte var synliga i kursplaner och kurslitteratur.

För att lärarstudenterna ska få en bra grund att stå på som yrkesverksamma lärare, ålagda att bedriva sexualundervisning, behöver också lärarutbildare ha kunskaper om sexualundervisning och barns och ungas sexualitet. Det är dock inte självklart att de har den kunskapen.

RFSU ville därför undersöka vilket behov av stöd och fortbildning lärarutbildare eventuellt har. Vi ville också undersöka studenternas önskemål och behov. Det är en kartläggning i syfte att få en fingervisning om behoven, inte en statistiskt säkerställd undersökning.

Det är värt att notera att lärarutbildningen är spretig och läggs upp på olika sätt på olika lärosäten, vilket försvårar jämförelser mellan lärosäten. En del kurser är gemensamma för alla lärarstudenter (inom den utbildningsvetenskapliga kärnan, som brukar förkortas UVK, till exempel sociala roller eller läroplansteori), andra är ämnesinriktade (till exempel religion eller biologi). Studenterna har också så kallad verksamhetsförlagd utbildning (VFU). De flesta lärosäten inkluderar det nya examensmålet i UVK-kurserna. Men även i ämneskurser bör frågor som rör sexualitet och relationer finnas med kopplat till det specifika ämnet. Det betyder att det är många olika lärarutbildare som berörs eller kan beröras av examensmålet.

Hur gjorde vi och vilka svarade?

Undersökningen har gjorts på uppdrag av RFSU av Anna Hedenus, verksam på lärarutbildningen vid Göteborgs universitet. Den har gjorts i form av två enkäter, en till lärarutbildare och en till lärarstudenter. Enkätundersökningen gjordes hösten 2022. Enkäterna skickades ut via RFSU:s nätverk och de nätverk som de lärarutbildare vi har haft kontakt med har.

Denna sammanställning bygger på Anna Hedenus rapport. Slutsatser och formuleringar i denna sammanställning ansvarar RFSU för.

Vi hade inte möjlighet att göra flera olika enkäter som var anpassade för de olika lärarprogrammen. En brist i undersökningen är därmed att vissa frågor inte fungerar för alla lärarprogram och åldersgrupper, till exempel vilka områden som är viktiga att undervisa om, vilket framkom i fritextssvaren. Med rätta uppfattas exempelvis sexuellt överförbara sjukdomar inte som något som berör blivande lärare i årskurs 1-3 i någon större utsträckning. Det medför också att inte alla frågor är lika relevanta för alla respondenter. En del av dem har därmed svarat på endast en del av frågorna.

Enkäten till lärarutbildarna:

Svar har inkommit från 18 av de 25 lärosäten som enkäten skickades ut till. Det slutliga urvalet inkluderar 113 respondenter. Av dem har 83 svarat på samtliga frågor. Antal svarande per fråga är dock lägre då en del frågor enbart ställts till dem som svarat "ja" på en föregående fråga. Det är en kraftig övervikt med svar från Göteborgs universitet. Nästan hälften av dem som svarat kommer därifrån. Drygt 30 % av lärarutbildarna svarar att examensmålet inte är aktuellt för den undervisning de vid tiden för enkäten var involverade i.

Av respondenterna undervisar 42 % blivande ämneslärare på gymnasiet, 16 % ämneslärare årskurs 7-9, 22 % grundlärare årskurs 4-6, 15 % grundlärare F-3 och 4 % med inriktning fritidshem. De undervisar framför allt på kärnkurser (UVK).

Enkäten till lärarstudenterna:

Antal respondenter är 787, varav 602 har svarat på samtliga frågor. Respondenter kommer från 12 av de 25 lärosäten som bedriver lärarutbildning idag. Störst andel svar kommer från studenter vid Uppsala universitet, följt av Örebro universitet, Högskolan Kristianstad och Göteborgs universitet.

Hälften av de svarande studerar med inriktning ämneslärare gymnasiet. Majoriteten studerar till lärare i SO-ämnen, svenska, engelska med flera ämnen, medan få av de svarande studerar NO eller biologi (7 %).

En dryg tredjedel av studenterna uppger att de i någon annan roll än som lärare/lärarstudent har erfarenhet tidigare (mycket eller lite) av undervisning eller informationsarbete på kunskapsområdet, exempelvis från RFSL eller RFSU.

Majoriteten som svarat är kvinnor (71 %). Det motsvarar andelen kvinnor som arbetar som lärare i skolan. Många studenter använde sig av möjligheten av fritextsvar.

Observera: Eftersom examensmålet infördes från och med läsåret 2021 är det bara de studenter som i undersökningen går termin 1 och 2 som har påbörjat sin utbildning efter det att det nya examensmålet infördes, med undantag från grundlärare 4-6 som även tidigare hade detta examensmål.

Sammantaget finns det alltså en övervikt av svar från lärarutbildare och lärarstudenter för ämneslärare gymnasiet.

Resultat

Enkäten till lärarutbildarna:

Kunskapsområdets vikt och integrering av examensmålet

En klar majoritet (76 %) instämmer i att det är bra att kunskapsområdet fått utökad utrymme. Endast 9 % instämmer inte alls. 80 % menar att studenterna behöver detta för att vara väl förberedda för sin yrkesutövning. Samtidigt instämmer närmare 30 % i att det helt eller delvis tar tid från annat som är viktigare.

Ungefär lika stora andelar, runt 40 %, instämmer eller instämmer inte i påståendet att området borde få mer plats i utbildningen.

Ungefär lika många respondenter uppgav att målet har hunnit integreras i utbildningen som att det inte har det. Runt 55 % upplever att det är svårt att få in målet i de kurser de medverkar i.

Vad undervisar man om?

Det fanns två frågor om innehåll: Dels en om mer övergripande teman (som läroplan, sexualundervisningens historia, barns och ungas sexuella utveckling m m), dels en om mer specifika undervisningsteman (som normer, jämställdhet, kropp och pubertet m m). De senare präglas givetvis av vilken inriktning lärarprogrammet har. Men även här är en del teman generella, oavsett lärarprogram, till exempel normer om sexualitet, kön och genus.

Respondenterna uppger att man främst undervisar kring hur man bör förstå läroplanens uppdrag på området (37%), hur sexualundervisningen är kopplad till skolans värdegrundsuppdrag (36%), metoder för att undervisa på området (30%), hur man arbetar med elevdelaktighet på området (34%) samt ämnesövergripande arbete (39%).

Lärarutbildarna som deltagit i undersökningen angav fem teman som de (främst) behandlar i sin undervisning. Överlägset i topp hamnade: 1) normer om sexualitet, kön och genus (71 %) och 2) jämställdhet (67 %); därefter 3) samtycke, samspel och kommunikation (37 %), följt av nära relationer, vänskap och familj samt internet och sociala medier (bägge 28 %).

I korthet kan man konstatera att man undervisar om mer övergripande, strukturella områden, medan specifika frågor som heder, kärlek eller pornografi anges av få eller inga. Resultatet kan vara rimligt. Specifika frågor kan anses höra hemma mer i enskilda ämnen (till exempel preventivmedel). Frågor om sexualitet ingår dessutom oftast i de övergripande UVK-kurserna, som vänder sig till alla lärarstudenter, oavsett inriktning. Ett helt annat skäl skulle kunna vara att man undervisar om det man redan har kunskap om och känner sig hemma i.

Av enkäten framgår inte heller om en del av de mer specifika frågorna ändå på något sätt berörs i dessa kurser (eller i andra kurser, vars innehåll respondenterna inte har kunskap om), även om de själva inte anser att de *undervisar* om frågan, om man tänker sig att undervisningen ses som en fördjupad belysning av en fråga eller ett fenomen.

Lätt eller svårt?

Generellt bedömer lärarutbildarna att det är lätt, snarare än svårt, att undervisa på dessa områden. Undantagen gäller kunskap om barns och ungas sexuella vanor och praktik, samt hur man betygsätter elever på området. Dock var det få som svarade på denna fråga.

Frisk- respektive riskperspektiv

Både lärarutbildare och lärarstudenter visar samstämmighet om att det är viktigt med en balans mellan att ha ett frisk- respektive riskperspektiv på undervisningen med en tydlig dragning mot friskperspektivet, särskilt hos lärarutbildarna. Få uppger fokus på risk.

Metoder som lärs ut

58 svarande markerade vilka metoder som de ansåg att det är viktigt att lärarstudenter får kunskap om. De fem svarsalternativ som fick flest markeringar var: 1) diskussioner, samtal och debatt; 2) normmedveten pedagogik; 3) värderingsövningar; 4) analys av text, bild, film etc; samt 5) samspels- och samtalsövningar.

Kännedom om material

Vi ställde en fråga om respondenterna använt eller kände till ett urval av material om sexualundervisning eller barn/unga och sexualitet.* Förutom Unescos internationella riktlinjer och en didaktikbok för främst lärarstudenter kommer allt material från svenska myndigheter: Skolverket, Folkhälsomyndigheten, Myndigheten för ungdoms och civilsamhällesfrågor (MUCF), Barnombudsmannen, Statens medieråd samt umo/youmo.se. Vi inkluderade inga RFSU-material, dels för att respondenterna inte skulle tro att vi ställde frågan för att framhålla våra material, dels att det finns en mängd material från andra organisationer, och det skulle bli alldeles för långt att inkludera samtliga material.

Med undantag för Skolverkets stödmaterial för sexualundervisningen hade man i liten utsträckning använt sig av de olika materialen. Mellan 50 och 60 % kände varken till eller hade använt materialen. Runt en tredjedel kände till men hade inte använt dem i undervisningen. Här finns dock en oklarhet. Även om man inte har använt materialet i undervisningen, kan det tänkas att den svarande har använt sig av det för egen inläsning och därmed indirekt använt det i undervisningen.

Kompetensutveckling

Oavsett om det nya examensmålet har relevans för de responderande lärarutbildarnas undervisning eller inte har de fått uppge om de upplever ett behov av kompetensutveckling på området: 23 % svarade ja och 32 % nej. Störst andel var de som svarade "vet ej", 45 %.

I fritextsvaret var det dock en som skrev: "Motfråga: men var behövs INTE kompetensutveckling?" Flera fritextsvar nämnde behov av mer kunskap om undervisningen som vänder sig till de yngre barnen, alltså låg- och mellanstadiet.

Lärarutbildarna som svarade ja föredrar främst seminarier och digitala resurser för kompetensutvecklingen. Gällande behov av material och resurser efterfrågas framför allt förslag på hur man kan behandla området i ämneskurser, filmade miniföreläsningar och att ha tillgång till listor med lämpliga filmer och skönlitterära böcker.

Fyra av fem uppger att RFSU kan vara ett stöd för dem, framför allt genom att ta fram material och att erbjuda fortbildning.

Upplever du ett behov av ytterligare resurser och material för att kunna bedriva din undervisning på ett bra sätt? (Markera nedan de alternativ som du ser ett behov av.)

	Antal	Procent av svarande
Upplever inget sådant behov	15	26,8
Läroböcker	13	23,2
Filmade miniföreläsningar	18	32,1
Digitala källor med informationstext	11	19,6
Lista på lämpliga spelfilmer/dokumentärer att visa och diskutera	19	33,9
Lista på lämplig skönlitteratur att läsa och diskutera	21	37,5
Förslag på hur man kan behandla området i ämneskurser	24	42,9
Annat*	3	5,4

Enkäten till lärarstudenterna

Roligt och viktigt – men svårt

Av samtliga studenter som deltagit i undersökningen upplever 73 % att det känns roligt och/eller viktigt att få undervisa på området. Många har också idéer om hur de vill genomföra undervisningen senare.

I fritextsvaren har vi fått många kommentarer om att det är ett viktigt ämne (superviktigt, jätte viktigt, otroligt viktigt, bra att det kommer med och liknande uttryck) och att de behöver kunskap och verktyg/metoder för att "vi som lärare kan bidra till en positiv utveckling av ungas sexualitet". Det finns antagligen en viss bias här. En hel del som svarat på enkäten har varit mycket eller till viss del engagerade i frågor kring sexualitet tidigare.

Det är samtidigt 40 % som instämmer i påståendet om att det känns svårt. Nästan hälften, 44%, känner sig oroliga för att det ska komma upp frågor som de saknar kunskap om eller kompetens att hantera (till exempel kränkningar eller erfarenhet av sexuella övergrepp). En annan oro är att undervisningen ska leda till spänning/konflikter i klassrummet (16 %) eller med vårdnadshavare (25 %), med en högre andel bland dem som studerat fem terminer eller mer.

Det är däremot få som uppger att det känns nervöst/genant, obekvämt eller att det tar tid från annat som är viktigare.

Tillräckliga kunskaper?

En majoritet av studenterna uppger att de inte har fått tillräckliga kunskaper inom olika specifika områden av kunskapsområdet. De vill ha mer av det mesta (vilket inte är unikt för just detta kunskapsområde). Många uttrycker i fritextsvaren kritik mot att utbildningen inte har tagit upp kunskapsområdet i tillräcklig omfattning eller inte alls. En del tar upp att de är i början av utbildningen men räknar med att det kommer upp senare i utbildningen.

De områden som störst andel uppger att de har tillräckliga eller fullt tillräckliga kunskaper om är:

- hur sexualundervisningen är kopplad till skolans värdegrundsuppdrag (39%)
- hur man ska förstå läroplanens uppdrag på området (25%), samt
- ämnesövergripande arbete (24%).

Detta överensstämmer med lärarutbildarnas svar.

Metoder och betygssättning står ut som områden där allra flest upplever att de har otillräckliga kunskaper, 60 % respektive 72%. Räknar man även in kategorin "inte riktigt tillräckliga" blir det 90 % för båda kategorierna.

Ett annat område som studenterna ansåg sig ha otillräckliga kunskaper om var barns och ungas sexuella utveckling respektive vanor/praktik. Det uppger runt 50 %. Läger man till "inte riktigt tillräckliga" ökar det till 80-85 %. Motsvarande för hur man kan arbeta med elevdelaktighet är 50 % respektive 83 %.

Skillnader mellan antal terminer?

Det var generellt inga skillnader mellan dem som läser termin 1-4 eller senare terminer. Det fanns tre påståenden som studenter som gått fler terminer instämde i högre grad i: att området tar tid från annat som är viktigt, oro för att ämnet ska leda till spänningar/konflikter i klassrummet och att det ska komma upp frågor som de saknar kunskap om eller kompetens att hantera.

Önskemål på utbildningen

Studenterna önskade mer kunskap om barns och ungas sexualitet, 70 %. Det var ett område som lärarutbildarna i liten utsträckning uppgav att de hade undervisat om och som de dessutom ansåg var svårt att undervisa om.

Högt kom också önskemål om mer kunskap om material/verktyg för undervisningen, 64 %.

På frågan om vilka områden det är viktigt att blivande lärare får kunskaper om kom jämställdhet respektive metoder allra högst. Ett kluster med sexuella trakasserier, normer, kroppslig integritet, samtycke, samspel och kommunikation kom också högt, liksom internet och sociala medier.

I fritextsvaren angav flera som viktigt hur man kan integrera frågorna i sina ämnen eller anpassa dem till olika åldersgrupper.

Vad tror studenterna att de kommer att fokusera på i sin egen undervisning?

Högst andel svar fick temana samtycke, samspel och kommunikation, jämställdhet respektive normer om sexualitet, kön och genus. Strax efter följde kroppslig integritet och internet och sociala medier. Sexuell ohälsa och könssjukdomar respektive porr kom nästan längst ner, tillsammans med lust och intimitet och sexuella praktiker. Det kan överraska, då det kan tyckas svårt att prata om samtycke, samspel och normer, utan att ta upp lust och intimitet eller sexuella praktiker. Samtidigt går de olika temana in i varandra. Vi vet inte om de som svarat kanske anser att lust och intimitet är en del av samtycke och samspel och därför inte angett det som ett särskilt område att arbeta med. En annan förklaring skulle kunna vara att frågor om lust och sexuell praktik ofta uppfattas som svåra att prata om.

Vad man tror att man kommer att fokusera på påverkas sannolikt av vilka åldersgrupper man ska undervisa. För den som ska undervisa i årskurs 1-3 kan nog ett område som lust och intimitet kännas främmande. Att sexuell ohälsa och könssjukdomar kommer långt ner kan troligen förklaras av att en liten andel av dem som svarat studerar till ämneslärare med inriktning på NO eller biologi. Även om dessa frågor inte bara har ett medicinskt-naturvetenskapligt

perspektiv, är det nog det de flesta förknippar sexuell ohälsa och könssjukdomar med. Ytterligare en förklaring kan vara att studenterna uppger att de vill arbeta med en balans mellan frisk- och riskperspektiv (47 %) med en tydlig övervikt för friskperspektiv (cirka 40 %).

I det avseendet kan det dock te sig förvånande att kärlek och förälskelse inte får mer än 36 %. Man kan tänka sig att det speglar de senaste årens debatt om ungas sexualitet som har haft kraftigt fokus på samtycke och negativa konsekvenser av relationer och sex.

Hedersrelaterat våld och förtryck fick 38 %. Det uppfattas som ett viktigt område men man kanske inte fokuserar specifikt på det, utan räknar in det i andra teman, som samtycke eller normer, vilket RFSU anser vara ett bättre sätt att göra det på.

Vilka metoder tror de att de kommer att använda?

Här hamnar diskussioner, samtal och debatt i topp, vilket 85 % av studenterna angivit. Även elevfrågor, 71 %, och värderingsövningar, 63 %, hamnar högt på denna lista. På det hela taget en elevaktiv inriktning. Det visar hyfsad samstämmighet mellan lärarutbildare och studenter, se tabell.

Vilka metoder och material föreställer du dig att du främst kommer arbeta med för att integrera kunskapsinnehållet i undervisningen? (Markera så många alternativ du vill.)

	Antal	Procent	Procent bland lärarutbildare
Värderingsövningar	416	63	72
Diskussioner, samtal och debatt	556	85	85
Självständiga arbeten och informationssökning	163	25	36
Analys av text, bild, film etc	305	47	69
Sampels- och samtalsövningar	312	48	64
Normmedveten pedagogik (ej med i studentenkäten)			79
Lärlarledda föreläsningar	257	39	45
Laborationer och observationer	55	8	21
Elevfrågor	467	71	57
Temadagar	260	40	29
Utflykter och besök till andra platser (t.ex. ungdomsmottagning)	300	46	43
Inbjudna gäster (t.ex. föreningar)	357	55	52
Annat*	16	2	9
Totalt antal svarande	654		

Slutsats

Både utbildare och studenter är generellt positiva till kunskapsområdet. Många utbildare har erfarenhet av att undervisa om genus, diskriminering, normkritik m m men vill gärna ha stöd i form av digitala resurser. Hur lärosäten och de olika programmen behandlar kunskapsområdet skiljer sig stort åt. Viljan att arbeta ur ett friskperspektivet tycks vara väl förankrat bland både lärarutbildare och studenter.

Kopplingarna till läroplanen och skolans uppdrag tycks vara hyfsat tillgodosett, medan kunskaper om barn och unga och sexualitet inte verkar behandlas. Studenterna upplever bristande kunskaper om vad man ska undervisa om och hur kunskapsområdet kan integreras i undervisningen. För att studenterna ska uppleva utbildningen ändamålsenlig, behöver således lärarutbildarna kunna konkretisera vad sexualundervisningen handlar om. Om de ska kunna göra det behöver de ha viss kunskap om barns och ungas sexualitet och de diskurser som omger den.

Det är oklart om utbildningarna ger kunskap om evidensbaserad sexualundervisning. För många lärarutbildare är det ett nytt område och det är sannolikt så att många (ännu) inte känner till eller är inlästa på den forskning som finns avseende såväl innehåll och metod som förhållningssätt och barns/ungas sexualitet i förhållande till sexualundervisningen. Här ser vi att lärarutbildarna/läroplanerna behöver mer stöd. Liksom för verksamma lärare i grund- och gymnasieskolan kan det vara svårt att på egen hand hinna följa forskning och rapporter på många olika kunskapsområden.

Enkäten speglade i dålig utsträckning framför allt behoven hos dem som ska undervisa i F-3 och i viss mån årskurs 4-6. Vi ser att det finns ett behov av att ringa in vad undervisning i sexualitet, samtycke och relationer för F-3 innebär.

Relativt många studenter anger att de är oroliga för reaktioner från vårdnadshavare, troligen fler bland dem som ska undervisa yngre barn. RFSU har märkt av två paradoxala trender de senaste åren. Dels ett ökat intresse för hur sexualundervisning för yngre barn kan gå till, dels ett ökat ifrågasättande av vad barn ska få veta och debattörer som menar att föräldrar borde ha större inflytande över sexualundervisningen. Det är en diskussion som så gott som rakt av är hämtad från framför allt amerikanska konservativa kristna organisationer, som vill stoppa eller begränsa sexualundervisning, både i sina hemländer och internationellt. Det är därför viktigt att studenterna får ordentlig förankring i vad läroplanen säger, att enskilda föräldrar inte har rätt att styra undervisningen (däremot ska samarbete med vårdnadshavarna ske) och att alla elever har rätt till kunskap, oavsett bakgrund och familjesituation. Det gäller även ämnen som en del människor uppfattar som känsliga. Men det är inte heller bara en rättighet. Det är också en skyldighet för eleven att lära sig om olika frågor och ämnen.

Såväl utbildare som studenter uppger osäkerhet inför betygssättning. Det är något förvånande då kunskapsområdet är integrerat i andra ämnen. Ett argument som anförs är att det är svårt att sätta betyg på värderingar. De flesta ämnen innehåller värderingar, inte bara

sexualundervisningen. Sexualitet och relationer kan betygsättas på samma sätt som andra moment, utifrån de betygskriterier som finns för respektive ämne: nivån på elevens kunskaper och elevens förmåga att exempelvis resonera, förklara och källkritiskt granska det som rör kunskapsområdet. Men här behövs uppenbart ett stöd och resonemang om hur det kan gå till.

*De material som ingick i frågan var Skolverkets stödmaterial för sexualundervisningen; Unescos international technical guidance (2018); SRHR 2017, Folkhälsomyndigheten (2019); UngKAB2015, Folkhälsomyndigheten (2015); Barnombudsmannens rapport om barn, unga och pornografi (2021); Öppna skolan, MUCF (2019); Ungar och medier, Statens medieråd (publiceras vartannat år); webbsidan umo.se och youmo.se; Sexualitet och relationer, Studentlitteratur 2021.

